

LBRIS

We know
books

© Editura EIKON

București, Str. Smochinului nr. 8, sector 1,
cod poștal 014606, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național
al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a
României

ISBN: 978-606-711-924-4

Tehnoredactor: Mihăiță Stroe

Editor: Valentin Ajder

Dan Tomuleț

Plotin

*Despre esența sufletului I și II,
Despre intelect, eide și ființă*

E I K O N

București, 2018

Cuprins

Cuvânt înainte	5
A. Despre esența sufletului I. (Enneade 4.2)	9
B. Despre esența sufletului I. (Enneade 4.1)	17
1. Lucruri stabilite deja (1.1-11)	17
2. Domeniile între care sufletul se constituie (1.12-29).....	19
3. Sufletul, ca unu și multiplu (argumentul diviziunii corporale) (1.30-41)	24
4. Natura divizibilității sufletului (1.42-67)	27
5. Sufletul, ca unu și multiplu (argumentul împărțirii neîmpărțite) (1.68-76).....	33
6. Sufletul nu este unul, în sens corporal (argumentul percepției) (2.1-35)	35
7. Sufletul nu poate fi unul, în sens intelectual (2.36-40).....	43
8. Sufletul, ca unu și multiplu (argumentul unității cosmice) (2.40-45)	44
9. Încheiere (2.49-55)	47
C. Despre intelect, eide și ființă. (Enneade 5.9)	49
1. Accesul la intelect	49
1.1 Ierarhia umană a înțelepciunii (1.1-23)	49
1.2 Zborul de la frumusețea corporală la cea intelectuală (2.1-28)	59

1.3	Intelectul, ca artă a cosmicizării (3.1-37).....	74
1.4	Sufletul, ca argument al existenței intelectului (4.1-20)....	86
2.	Natura Intelectului.....	93
2.1	Intelectul și ființele autentice (5.1-50)	93
2.2	Despre unu-multiplu (6.1-25)	115
2.3	Ființa și intelectul (7.1-19).....	124
3.	Conținutul intelectului.....	146
3.1	Lucrurile prezente în intelect (9.1-10.20)	146
3.2	Statutul eidetic al artelor și al produselor lor (11.1-27) ...	160
3.3	Funcția eidei omului (12.1-10).....	168
3.4	Sufletul, ca intermediar între intelect și lumea sensibilă (13.1-19)	172
3.5	Diverse, despre conținutul intelectului (14.1-22).....	179

care întemeiază și explică existența lucrurilor din natură și din om. Sub raport ontologic, intelectul este primordial. În pofida faptului că Primul Principiu îl precede, precedența acestuia nu este de ordin ființial, dat fiind faptul că intelectul este ființa, în timp ce Primul Principiu se află dincolo de ea, ca o condiție misterioasă a ființării și a tot ceea ce există.

Un al doilea aspect important al acestui tratat dedicat intelectului, care constituie probabil partea cea mai valoroasă și mai originală a acestei scrieri, vizează doctrina adevărului. Spre deosebire de Platon și de Aristotel, Plotin propune teza existenței actuale a inteligibilelor în interiorul intelectului. Intelectul nu cunoaște prin achiziție. În cazul său, cunoașterea este transparență intelectuală de sine. Motivul pentru care Plotin propune această teză ține de faptul că orice achiziție cognitivă sau intelectuală se face în termenii instanței care achiziționează. Astfel, orice achiziție cognitivă nu poate pretinde decât statutul unei copii, și nicio copie nu este absolut identică cu originalul ei. Dacă intelectul operează achizitiv, așadar, el nu poate pretinde că este locul adevărului, ci doar un loc al opiniei, ceea ce este absurd, pentru că am avea un intelect nevrednic de numele său. Adevărul nu este corespondența sau asemănarea dintre gândire și obiectul ei. Adevărul este identitate dintre gândire și realitate, ori această definiție a adevărului implică prezența inteligibilelor în intelect, ca intelect. Iată, așadar, motivul pentru care Plotin nu argumentează niciodată existența adevărului, ci pornește întotdeauna de la premisa existenței sale. Existența adevărului nu poate fi descoperită, deoarece ea este presupusă cu necesitate de orice intenție discursivă.

Fără îndoială, Plotin oferă multe alte detalii referitoare la toate aceste lucruri și la altele înrudite cu ele. Despre acestea însă, îl vom lăsa pe el să vorbească.

A. Despre esența sufletului II

(*Enneade* 4.2)

Text și comentariu

(1-7)

În cosmosul inteligibil (τῷ κόσμῳ τῷ νοητῷ) [se află] esența (οὐσία) adevărată. Intelectul (νοῦς) [este partea] cea mai bună a acestuia. [Există însă] și suflete acolo; căci de acolo [vin] și aici. Cosmosul acela are suflete lipsite de trupuri, dar [lumea] aceasta [conține suflete] ajunse în trupuri și împărțite de trupuri. Acolo însă, intelectul întreg [este] împreună, și nu [este] separat și nici împărțit. În cosmosul etern, și sufletele [sunt] toate împreună și nu [se află] în locuri diferite.

După cum putem vedea, Plotin își începe prezentarea cu o afirmație care stabilește natura eidetică a realității autentice. Este o teză fundamentală a filosofiei sale și, desigur, a întregii tradiții platoniciene. În gândirea plotiniană, *ousia* sau esența desemnează simultan consistența ontologică maximă a lucrurilor, adică, sâmburele lor ființial autentic, dar și specificul sau natura lor. Astfel, în momentul în care autorul se întreabă care este *ousia* sufletului, el vrea să afle care este natura sa autentică, fapt dovedit și de folosirea uneori interschimbabilă a cuvintele *ousia* și *physis*. Ceea ce aflăm, așadar, de la bun început este principiul conform căruia realitatea ultimă a lucrurilor aparține *cosmosului inteligibil*, adică, dimensiunii eidetice a existenței.

În această lume a autenticității ontologice, există însă o ierarhie de ordin calitativ. Ea rezidă în faptul că *intelectul este partea cea mai bună*, deoarece *nu este separat și nici împărțit*.

Intelectul sau inteligența, după alte traduceri, nu constituie, așadar, totalitatea cosmosului inteligibil, pentru că din el fac parte și sufletele, mai exact, partea lor superioară, în care eidele există cu un grad mai mare de separație decât în intelectul propriu-zis. Astfel, dacă criteriul universal al ierarhiei existenței este unitatea, este normal ca realitatea cu un grad mai mare de unitate să ocupe o poziție mai înaltă. Pe locul al doilea se află, după cum am văzut, partea superioară a sufletelor, care există și ele *acolo*.

Să nu scăpăm din vedere nici faptul că intelectul este descris aici ca fiind unul singur, în timp ce sufletele sunt prezentate ca fiind mai multe. Partea superioară a fiecărui suflet este intelectuală, în sensul că intelectul este folosit de fiecare dintre ele ca un temei propriu. Astfel, din perspectiva sufletelor, fiecare dintre ele deține în mod individual propria sa parte superioară și, în prelungire, intelectul, în timp ce, din perspectiva intelectului, acest temei ultim este unul și același, adică, el însuși. Imaginea clarificatoare este cea a centrului cercului, care, deși e unul singur, este totuși conținut, în mod individual și separat, de fiecare dintre razele cercului. Prin urmare, putem afirma că fiecare rază își are propriul său centru al cercului, în ciuda faptului că acesta rămâne unul și același. Într-adevăr, partea superioară a sufletelor nu este identică cu intelectul propriu-zis, însă putem adăuga că acest intelect este temeiul ultim al fiecăreia dintre părțile respective. În felul acesta, raportul dintre cele două componente ale cosmosului inteligibil menționate aici, intelectul și părțile superioare ale sufletelor, se clarifică pe deplin.

Gradul de unitate al părții eidetice a sufletului, deși inferior unității intelectului, rămâne totuși superior părții sufletului care coboară în lumea sensibilă și care se individualizează

deplin prin asocierea sa cu trupul. Aceste părți întrupate ale sufletelor sunt distincte între ele tot așa cum sunt și punctele în care razele cercului intersectează circumferința acestuia. Anterior efectului particularizator al prezenței trupului, sufletele sunt totuși multiple, însă pluralitatea lor nu este una a separației și individualității complete, ci doar una a diferenței de perspectivă asupra cosmosului inteligibil. În ilustrația folosită de Plotin, statutul razelor cercului, înaintea întâlnirii lor cu circumferința, este marcat de pluralitate, deși numai contactul cu această circumferință le va particulariza pe deplin. În același fel, autonomia sufletelor se actualizează în întregime abia în raport cu lumea sensibilă, deoarece trupul, care este diferit pentru fiecare suflet în parte, impune acestuia o experiență pe care celelalte sufletele întrupate nu o pot avea. În consecință, Plotin are în vedere aici trei grade diferite de unitate: unitatea intelectului, unitatea sufletelor din cosmosul inteligibil și unitatea sufletelor întrupate, care, după cum vom vedea, deși ajunse la gradul lor maxim de diferențiere inter-sufletească, nu-și vor pierde totuși unitatea intra-sufletească.

Am greși totuși dacă am înțelege această ierarhie doar ca pe o ierarhie exterioară, a principiilor constitutive ale lumii, pentru că ea este, cel puțin în aceeași măsură și o ierarhie lăuntrică, la care sufletul are un acces experiențial și participativ, prin sine însuși. Nivelurile existenței sunt și paliere ale interiorității sufletești și, implicit, moduri ale viețuirii sufletului cu sine și față de lucruri.

Faptul că *intelectul întreg este împreună* înseamnă că se bucură de o unitate deplină, de o stare de nediferențiere extensivă. Aceasta nu înseamnă totuși că intelectul este complet simplu, omogen sau punctiform. Dacă ar fi fost așa, nu

s-ar mai fi folosit cuvintele întreg și împreună. Există structură în intelect, dar fără împărțire, fiecare element al rețelei eidetice aflându-se în toate celelalte, într-o stare oarecum perihoretică și asemănătoare cu homeomeriile lui Anaxagora.

Când acest întreg al realității eidetice coboară transformativ de-a lungul fiecărei raze a *sufletelor*, el se dăruiește acestora, neîmpărțirea lui fiind preluată prin prisma împărțirii lor. Bogăția perihoretică a intelectului se desface acum într-un sistem armonios de părți compatibile, care constituie partea superioară a fiecărui suflet. Astfel, în cosmosul inteligibil, sufletele nu sunt altceva decât niște puncte de vedere ierarhizatoare asupra unității perihoretice a intelectului însuși, puncte de vedere care se obțin prin sublinierea preferențială a anumitor structuri eidetice, în defavoarea parțială a celorlalte. În felul acesta, putem afirma că partea superioară a unui suflet este o instanțiere ierarhizatoare a unității intelectului spațial și perihoretic, fapt care explică de ce ele *nu se află în locuri diferite*. Abia la nivelul corporalității și din cauza ei va interveni despărțirea efectivă a sufletelor, pentru că numai la acest nivel sufletul va privi realitatea prin intermediul corpului și din perspectiva intereselor individuale ale acestuia, având astfel parte de o experiență particulară, care devine lumea lui proprie. Chiar unul și același suflet, după cum vom vedea, se va distribui în întregime fiecărei părți a corpului pe care-l controlează. Deși unul singur în sine, el va fi împărțit, din perspectiva corpului prin care se întrupează.

(8-12)

Intelectul, așadar, [este] întotdeauna neseplat (ὀδιόκριτος) și neîmpărțit (ὄν μεριστός); sufletul [este] însă neseplat și neîmpărțit [numai] acolo, având totuși natura (φύσιν) de

PLOTIN: *Despre esența sufletului I și II. Despre intelect, eide și ființă*

a se împărți. Căci împărțirea lui [este] distanțarea [de cosmosul inteligibil] și ivirea în trup. Așadar, pe bună dreptate se spune că este „împărțit în sfera trupurilor” (μεριστή... περὶ τὰ σώματα), căci în felul acesta se îndepărtează și se divide.

O primă observație pe care trebuie să o facem acum este trecerea lui Plotin de la o discuție despre *suflete* la un discurs despre *suflet*. Dacă în pasajul anterior, filosoful a prezentat condiția eidetică a sufletelor, începând cu pasajul acesta, el se va ocupa de starea sufletului, luat în sens individual. De pe pozițiile acestui ultim punct de vedere, el prezintă din nou unitatea deplină a intelectului însuși, cu care a început discuția despre *suflete* în pasajul anterior, adăugând acum că sufletul individual are parte de aceeași condiție neseplată și neîmpărțită *acolo*. Cu alte cuvinte, partea superioară a sufletului, cea eidetică, există, sub raportul componentelor sale, în aceeași condiție perihoretică de care se bucură intelectul însuși, diferența dintre cele două constând doar în faptul că sufletul eidetic are puțința de se împărți, adică, de a se distribui fiecărei părți a trupului pe care-l va controla. Astfel, expresia împărțit în sfera trupurilor are de fapt, după cum vom vedea, sensul de împărțit în conformitate cu părțile trupului.

Actualizarea potenței împărțirii are loc prin îndepărtarea de intelect și apropierea de trup. Există, desigur, la Plotin o perspectivă etică asupra acestei mișcări. Din punctul ei de vedere, distanțarea de intelect se traduce prin pierderea perspectivei intelectuale asupra lucrurilor, în favoarea unei perspective empirice, trupești. Asumându-și trupul, sufletul va privi realitatea prin prisma simțurilor și a intereselor psiho-biologice ale acestuia, achiziționând astfel un filtru prin care realitatea i se va prezenta într-o manieră trupească. Pusă în această situație, gândirea va învăța să opereze cu materialul

senzorial dobândit și cu mijloace învățate de la o imaginație tributară percepției trupești. Aceste proceduri sunt necesare pentru operarea în lumea trupului, dar se transformă în piedici, atunci când sufletul încearcă să-și întoarcă privirea către originea sa intelectuală și divină.

Perspectiva asupra îndepărtării de intelect și a apropiării de trup, pe care o întâlnim în tratatul de față, este însă una care ține de filosofia naturii, mai degrabă decât de filosofia morală. Astfel, dezintelectualizarea sufletului este aici sinonimă cu prezența sa senzitivă la nivelul fiecăreia dintre componentele trupului. Condiția perihoretică a intelectului unu-multiplu este astfel înlocuită cu starea împărțită a lui unu și multiplu.

(13-17)

Cum, așadar, [este] și neîmpărțit? Pentru că [sufletul] nu se împărtează tot, ci este ceva din el [care] nu vine [aici jos și] care nu e în mod natural divizibil. Astfel, [expresia] „din cel neîmpărțit și din cel împărțit în sfera trupurilor” [are] același [sens] cu [a zice că sufletul] este [compus] dintr-o parte de sus (și una de jos), care atârnă de cea [de sus] și coboară până la acestea [de jos], asemenea unei linii [care iese] dintr-un centru.

Dacă împărțirea sufletului înseamnă distribuția sa senzitivă la nivelul organelor, care ar putea fi sensul neîmpărțirii sale? Plotin răspunde acestei întrebări, afirmând că sufletul nu coboară în trup în totalitatea sa, ci, așa cum am constatat mai devreme, el posedă o dimensiune din al căreia punct de vedere distribuția pretinsă de prezența trupului nu are sens și nu are loc. Există o parte a sufletului care nu se poate pluraliza și care nu se împarte. În felul acesta, filosoful încearcă să explice formula lui Platon, care descrie creația sufletului în

termenii citatului pe care Plotin îl folosește aici.¹ Astfel, supus împărțirii nu este sufletul propriu-zis, adică, omul însuși, ci doar manifestările sale psiho-fizice. După cum am văzut deja, sufletul omului se compune *dintr-o parte de sus și una de jos*, partea de jos fiind împărțită, iar cea de sus neîmpărțită, fără ca lucrul acesta să afecteze continuitatea dintre cele două părți.

Aceeași imagine a cercului, pe care am folosit-o pentru a ilustra raportul dintre intelect și partea eidetică a sufletelor, este folosită aici de Plotin pentru a ilustra raportul dintre partea neîmpărțită a sufletului și partea care se pretează împărțirii. Astfel, partea superioară se aseamănă cu centrul cercului, în timp ce partea care se distribuie părților corpului se aseamănă cu razele sale, prin care unul și același centru este prezent fiecărei părți corporale, reprezentate aici de punctele de pe circumferință.

(17-22)

Ajuns însă aici, în această parte [de jos], iată cum, chiar în această parte, [sufletul] păstrează natura întregului. Căci nici [chiar] aici, [nu este] doar împărțit, ci și neîmpărțit; pentru că partea lui care se împarte este împărțită în mod neîmpărțit (ὀμepίστωc μepίξεται). Astfel, [sufletul] se dăruiește întregului trup și nu se împarte [dăruindu-se] întregului ca întreg, ci se împarte pentru că se află în fiecare [parte].

În ultimul pasaj al tratatului, Plotin caută să-l ferească pe cititor de pericolul spațializării împărțirii sufletului între părțile corpului. Pentru că experiența de care avem parte este cu precădere cea a lucrurilor corporale, a căror existență este marcată de separație, mijloacele cu care gândim, mai ales imaginația, ne sunt tributare acestui mod de a fi. Mai mult,

¹ Platon, *Timaios*, 35a.

ilustrația geometrică pe care filosoful însuși o folosește pentru clarificarea naturii relației sufletului cu trupul ne predis-pune și ea la o spațializare ilicită. În realitate însă, chiar în această parte de jos... sufletul păstrează... natura întregului. Cu alte cuvinte, între părțile sufletului distribuit nu trebuie să imaginăm vreo distanță, pentru că el nu adoptă o structură spațială izomorfă părților trupului, ci se dăruiește ca întreg totalității corpului și tot ca întreg fiecăreia dintre părțile acestuia. Oriunde este suflet, el este întreg. În felul acesta, sufletul este împărțit în conformitate cu trupul, pentru că este prezent în fiecare dintre părțile lui, însă este și neîmpărțit, pentru că este prezent acolo în întregime. Această plurilocație sufletească reprezintă dovada clară a faptului că Plotin distinge net între felul în care le gândim pe cele fizice și felul în care le gândim pe cele nefizice.

Putem, desigur, reacționa negativ față de astfel de afirmații, mizând pe logica învățată de la corpuri. Procedând astfel, nu vom mai reuși însă să urmărim argumentația filosofului. Prin formulele sale, el încearcă să ne ducă dincolo de cenzura impusă de logica corporalității.

Revenind la perspectiva sa asupra împărțirii corporale a sufletului, o putem compara cu situația în care privim simultan, prin mai multe ferestre, la unul și același obiect. Astfel, fiecare parte individuală a corpului este însuflețită de același suflet care însuflețește și întregul corporal. Acesta este modul în care Plotin descrie relația dintre unitatea de tip unu și multiplu a sufletului și unitatea de timp multiplu și unu a corporalității. E oarecum diferența care există între distribuția funcțională și juxtapunere

B. Despre esența sufletului I

(*Enneade* 4.1)

Text și comentariu

1. Lucruri stabilite deja (1.1-11)

(1.1-5)

1. În cercetarea [privitoare] la ce anume este esența (*οὐσίαν*) sufletului, am arătat că acesta nu este un corp și nici o armonie între cele necorporale. Am abandonat și [teoria] entelehiei, care nici nu este adevărată, în felul în care este formulată, și nici nu clarifică ființa (*ὄν*) a ceea ce [sufletul] este.

Cercetarea la care Plotin se referă aici și în pasajul imediat următor a avut loc în tratatul *Despre nemurirea sufletului*, unde filosoful argumentează pe larg, în primul rând, teza incorporalității sufletului, dar contestă, în același timp, și alte teorii pe care le consideră greșite, cum ar fi teza pythagoreică a sufletului ca armonie sau cea aristotelică a sufletului ca entelehie a corpului potențial viu. În tratatul respectiv, Plotin nu a contestat însă în totalitate această ultimă teorie, ci a argumentat doar împotriva ideii că sufletul entelehie ar fi lipsit de independență, față de trupul pe care-l animă. La lucrul acesta se referă aici, atunci când afirmă că teoria entelehiei nu clarifică ființa adevărată a sufletului și nici nu este adevărată, în felul în care este formulată de Aristotel.²

În viziunea lui Plotin, dar nu și a lui Aristotel, sufletul este o entitate de sine stătătoare, o ființă autentică, nu un

² Aristotel, *Despre suflet*, I.1, 412b3-5.